

міста, у тому числі три гарні дерев'яні церкви» [4, с. 252].

Отже, у цій пожежі була знищена резиденція Б. Хмельницького, у тому числі і курінь гетьманської варти. Чигирин було взято турками й знищено у серпні 1678 р. Припинив своє існування і Чигиринський полк.

Курінь гетьманської варти в резиденції Б. Хмельницького 1648–1678 рр. був осередком козацької слави, в ньому розміщався осавульський курінь «гетьманського», «елітного» Чигиринського полку.

Незалежна Україна відбудовує свої святині, зокрема першу гетьманську столицю Чигирин. Протягом 2006–2009 рр. за проектом НДІТІАМ на історичній частині міста Чигирин був створений історико-архітектурний комплекс «Резиденція Б. Хмельницького», який складається з наступних об'єктів: будинок гетьмана, генеральна військова канцелярія, скарбниця, курінь гетьманської варти. З господарських будівель були відновлені челядницька, поварня і шпихлір.

Питання щодо створення постійної експозиції в спорудах історико-архітектурного комплексу «Резиденції Б. Хмельницького» на сьогодні актуальне і залишається відкритим. Відкриття цих об'єктів матиме велике значення для популяризації культурної спадщини Чигиринщини.

ПОСИЛАННЯ

1. Халепський П. Україна – Земля козаків: Подорожній щоденник / Упоряд. М.О. Рябий; Післям. В.О.Яворівського. – К.:Укр. Письменник, Ярослав Вал, 2008. – 293 с.
2. Яворницький Д. Історія Запорозьких козаків. В III-х т. Том I. – К.: Наукова думка, 1990. – 577 с.
3. Апанович О. Розповіді про Запорозьких козаків. – К.: 1991. – 205 с.
4. Мицик Ю. Чигирин. Гетьманська столиця. – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2007 – 392 с.
5. Воссоєдинение Украины с Россией документы и материалы в трех томах. Том III. 1648–1651 гг. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1954. – 555 с.
6. Кривошея В.В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія козацької старшини. 1648–1782 рр.). Частина I. – К., 1998. – 244 с.
7. Панашенко В.В. Полковий устрій Черкащини у XVII – на поч. XVIII ст. // Українська козацька держава: Витоки та шляхи історичного розвитку. Матеріали 6-тих Всеукраїнських читань. – Книга 2. – К. – Черкаси, 1997. – 206 с.

Перепелица А.И. Курень гетманской охраны в резиденции Б. Хмельницкого в Чигирине (1648–1678 гг.)

Курень гетманской охраны в резиденции Б.Хмельницкого 1648–1678 гг. был центром казацкой славы, в нем разместился есаульский курень «гетманского», «элитного» чигиринского полка.

Ключевые слова: резиденция Б. Хмельницкого, есаульский курень, чигиринский полк.

Perepelytsia A. I. The kurin of Hetman guard in Bohdan Khmelnytskyi Residence in Chyhyryn

The kurin of Hetman guard in Bohdan Khmelnytskyi Residence, 1648–1678, was the stronghold of Cossacks glory. Osavul kurin of Hetman elite Chyhyrinskyi Regiment was situated here.

Key words: Bohdan Khmelnytskyi Residence, Osavul kurin, Chyhyrinskyi Regiment.

16.02.2017 р.

Ј

УДК 930(477):-043.83+321.01

Ю.О. Лебедєва

УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА ГЕТЬМАНА БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню державотворчої методи утворення козацько-гетьманської держави Богдана Хмельницького як держави українського народу. Діяння гетьмана розглядаються під кутом зору взаємодії етногенезу українського народу та формування власної національної ідентичності. В статті аналізуються можливі форми козацької державної організації, внесок національно-визвольної війни у розвиток державницької традиції українського народу. Окрім того, підкреслюється, що окремі геополітичні положення нового державного утворення і його підходи зберігають прикладне значення і у сучасних умовах. Обґрунтовано, що відправною точкою української історії може бути лише власна територія і власні інтереси, які є абсолютно пріоритетними.

Ключові слова: історія України, історіографія, держава, гетьман, державність, Богдан Хмельницький.

80–90-ті рр. XX ст. стали переломним етапом не лише для українського народу, але й в цілому для народів Центральної та Східної Європи. Розпад Радянського Союзу започаткував перехід суспільства від режиму тоталітаризму до демократії та отримання омріяного статусу вільної нації. Але 25 років нашої незалежності показали, що цей процес не може бути швидким і короткотривалим.

До цих глобальних геополітичних трансформацій активно долучилися більше десяти країн, що відновили свою державну незалежність і суверенітет на пострадянському і посткомуністичному просторі. Всі ці процеси актуалізували науково-дослідну діяльність, спрямовану на нове осмислення сутності геополітики в сучасному світі у контексті складних міжнародно-політичних процесів і протистоянь, формування нових центрів геополітичного, гео-економічного і геовійськового впливів. За таких обставин геополітика, з одного боку, дедалі виразніше стає важливим чинником фундаментальних основ міжнародних політичних відносин як у глобальному, так і в регіональному значеннях [1, с. 6], а з іншого, привертає до себе дедалі більшу увагу з боку представників різних галузей знань.

Один із фундаторів геополітики К. Гаусгофер писав, що «...геополітика розглядає простір з погляду держави». Оскільки тривалий час українці були поділені поміж чужими державними утвореннями, то проблема українського державотворення постає, в першу чергу, як геополітична проблема. Геополітичне положення України ми вивчаємо в площині створення на українських землях самостійної української держави: «Державницьке утвердження нації можна трактувати як досягнення чи не найважливішої її екзистенційної мети, тобто вважати вінцем процесу державотворення... державотворення – перманентний процес, який не має ані початку, ані кінця» [2, с. 40].

Загальновідомо, що початок «процесу державотворення України проходив в період кардинальних політичних та економічних зрушень в українському суспільстві та історичних змін в системі міжнародних відносин, характерною ознакою яких був перехід від ери конфронтації,

військово-політичного та ідеологічного протистояння до періоду співробітництва і відкритості» [3, с. 128–133].

Основою чергового етапу творення політичної нації є період націєтворення, що пройшов складну еволюцію з кінця XIX ст. і по сьогодні, розпочинаючи з академічного, потім просвітницького, пропагандистського, і, врешті, політичного, масового виміру. Всі етапи націєтворення стали можливими, насамперед, завдяки персоналіям, що були носіями ідей українського руху. Згадані події частково повторюють історію сивої давнини, що вже відбулися на землях України. Саме тому вивчення, аналіз та здатність вчитися на своїх минулих помилках, аби не повторити їх в майбутньому, і надає дослідженню особливої гостроти та актуальності.

Історія формування української держави цікава для нас як така, що тісно взаємопов'язана з історією утвердження українського народу, а провідні його діячі є носіями української ідеї та державності [4, с. 19].

Зрозуміло, що збільшенню сили української держави не в кінцеву чергу допомогла присутність визначних політичних постатей, які перебували при владі в той чи інший державотворчий період. Українські історики постійно доводять, що з появою козацтва починається нова доба в історії українського війська, так як всі наші давніші військові формації організовувалися з почину держави і мали характер державного війська. За твердженням вченого Ю. Фігурного, козаччина постала іншим способом, вона вийшла з суспільних низів і була від свого початку народним військом: «Можливо козацтво ніколи б не стало тим державотворчим чинником (згадаймо його некерованість, анархічність), якби не позитивний вплив найкращих представників української еліти – шляхти, таких як Дмитро Вишневецький, Богдан Хмельницький, Петро Сагайдачний, Михайло Дорошенко, що зуміли опанувати небезпечну течію і перетворити козацькі ватаги у регулярне, дисципліноване військо» [5].

Чільне місце в українській історичній думці займають часи національно-визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. під керівництвом знаменитого державного діяча та воєначальника Богдана Хмельницького. Саме з повстання Запорізької Січі продовжилась державницька традиція української нації. Надзвичайно важливу роль у її зміцненні та піднесенні відіграв саме гетьман Б. Хмельницький. Загальновідомо, що вождь англійської буржуазної революції Олівер Кромвель називав Богдана Хмельницького генералісімусом війська України, володарем запорозьких козаків, винищувачем польської шляхти [6, с. 6].

В українській історіографії аналіз вагомості постаті Богдана Хмельницького як лідера українського народу в боротьбі за народження незалежної держави розпочав невідомий автор «Історії Русів» у кінці XVIII – на початку XIX ст. [6, с. 7]. Якраз в часи правління гетьмана держава набула всіх властивостей республіканського демократичного укладу. Вона вистояла півтора століття і саме завдяки їй була сформована українська національна ментальність з давньою державницькою традицією.

Ідеологія і практика Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького однозначно засвідчують: мова йшла не лише і не просто про створення держави, а саме держави національної, держави етнічної [7, с. 211]. На жаль, війна не закінчилася перемогою, але якраз у той період уперше після розпаду Київської Русі відродилася ідея українського державотворення, що на сьогодні вже є реалізованою метою і назавжди залишиться сталим у нашому менталітеті.

Національно-визвольна боротьба мала великий успіх, хоча й розпочалася без підготовки та консолідації народних мас: «Тривала і вперта боротьба українського народу за незалежність переросла, починаючи з 1648 р., у Визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького. Попри зрозумілу упередженість тодішніх політиків? як і наступних ідеологічно заангажованих істориків, це не був бунт черні чи помста ображеного чигиринського сотника. Насправді мова йшла про скинення чужоземного ярма і побудову незалежної держави. Це добре простежується і з політичної доктрини самих повстанців, і це добре розуміли втаємничені тогочасні політики. Так польський магнат Микола Потоцький вже на початку березня 1648 р. зауважував, що козаки «хочуть необмежено панувати на Україні, скласти договори з іноземними монархами і все робити, що їм подобається». А Богдан Хмельницький, роком пізніше, у лютому 1649 р., промовляючи до польських комісарів у Переяславі, заявив: «Бог дав мені, що я є одновладцем і самодержцем руським». Як зауважила Н. Полонська-Василенко, тут він «розмовляв з послами не як ватажок повстанців, а як володар України». Ним він і залишився аж до самої своєї смерті 27 липня 1657 р.» [8, с. 21].

В ті далекі часи ідея боротьби за українську народність ототожнювалася з національною боротьбою за релігійні інтереси. Очевидно, що за таких обставин ні Б. Хмельницький, ні його найближчі соратники не ставили перед собою інших завдань, окрім покращення умов козацького прошарку. Жодних задумів щодо відокремлення України від Польщі та формування незалежної української держави Б. Хмельницький в ті часи ще не плевав. Вихованому в польських традиціях гетьману зрозумілі були лише ідеї боротьби за низку змін в середовищі українського народу на основі польських взірців і в рамках польської держави.

На початку своєї політичної кар'єри Б. Хмельницький тривалий час не володів жодним планом перебудови Речі Посполитої. Згодом він намагався зміцнити владу польського короля з метою локалізації магнатсько-шляхетського беззаконня і на польський трон посадив монарха не католика для «захисту вольностей національно-православних». Отримавши блискучу перемогу над поляками, Б. Хмельницький зупинився і припинив подальший наступ. В його планах не було національно-визвольної війни. Якраз в цей період помирає король Речі Посполитої, престол посідає Ян Казимир не без допомоги Б. Хмельницького. Отримавши від поляків обіцянки про мир на відповідних взаємовигідних умовах, Б. Хмельницький заявив королівському послу, що «признає своє підданство

Яну Казимиру і вертається на Запоріжжя, щоб спокійно чекати делегатів для мирного порозуміння, а в дорозі на Запоріжжя не чинитиме ніяких бунтів» [9, с. 438–439]. Це пояснює відмову Б. Хмельницького підтримати народний антипольський рух в Східній Галичині.

Історик М. Пасічник так описує подальші дії гетьмана: «Лише згодом Богдан Хмельницький сприйняв ідею створення окремої української держави. Восени 1648 р., відступивши з Галичини, він прибуває до Києва. Вище духовенство і населення міста урочисто вітають його як національного героя і захисника православної церкви. Ця урочиста зустріч і розмова з освіченими представниками українського населення Києва справили враження на гетьмана. Він зрозумів, що настав час боротьби за повне визволення всього українського народу та створення своєї окремої української держави» [10, с. 66–67].

Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького стала зоряним часом, моментом істини для України, українців. Але це випробовування контрастно висвітлює, немовби спалах блискавиці в темну дощову ніч, силу і слабкість козацтва і його керівництва. Звільнившись від польського панування, Україна потрапила в російське ярмо [11, с. 233].

В програму Української козацької держави гетьман заклав ідею української соборності й тим самим на практиці талановито об'єднав ідею старої княжої України-Руси з новою ідеєю козацької державності, що красномовно доводить його виступ у лютому 1649 р.: «... Виб'ю з лядської неволі народ весь руський. А що первой во шкоду й кривду свою воював, тепер воювати буду за віру православную нашую. Поможет мі то чернь всяя по Люблин і Краков, от которой я не оступлюсь, бо то правая рука наша, – люди которие, холопствано не витерпів, ушли в козаки. Буду мати двісті, триста тисяч своїх. Орда всяя. Притім Тугай-бей близько мене єсть..., готов все чинити, що я захочу. Зараз вічна ваша козацька з ними приязнь, которой світ не розірве. За границу на войну не пойду, шаблі на турків і татар не поднесу. Досить нам і на Україні і Подолу і Волині: тепер досить достатку в землі і князівстві своїм по Львов, Холм і Галич. А ставши на Віслі, скажу дальшим ляхам: сидіте, мовчіте ляхи» [12, с. 108, 118].

Що стосувалося форми майбутньої державної організації, то уподобання Б. Хмельницького розділилися між традиційною старою руською державою (Князівство Руське) і козацькою державою Війська Запорозького.

Таким чином, вивчаючи діяльність Б. Хмельницького в сфері державного будівництва, маємо всі підстави вважати його будівничим Української національної держави. Тривала війна за її незалежність виконала надзвичайно важливу роль у розвитку національної самосвідомості українського народу. Новонароджена Українська держава вважалася наступницею Київської Русі. Приміром під час дипломатичних зустрічей з польськими представниками гетьман Б. Хмельницький санкціонував підписання мирного договору з Річчю Посполитою тільки за умови засвід-

чення її урядом самостійності козацької держави в тих межах, «що володіли благочестиві великі князі» [12, с. 153].

Державно-політичний устрій нової України копіював політичну організацію Війська Запорозького, що свідчило про безапеляційну прерогативу теорії «козацького панства». Нові військові та політичні здобутки гетьмана розширювали кордони «козацького панства», що надавало беззаперечний авторитет козацькому устрою в побудові козацької державної організації.

За визначенням М. Антоновича, старшинське середовище Б. Хмельницького зневажливо відносилось до шляхти [13, с. 49]. Бути козаком в їх розумінні означало більше, ніж бути шляхтичем. Козацькі атрибути вважались кращим підтвердженням аристократичності, аніж приналежність до герба, тому що блиск і колоритність козацької епохи істотно позначилися на уяві сучасних і майбутніх генерацій.

Блискучі військові перемоги гетьмана Б. Хмельницького призвели, як зазначалося вище, до істотних змін у політичній ситуації на території України. На звільнених землях було ліквідовано органи державної влади Речі Посполитої, натомість створено новий політичний лад, сформовано Українську національну державу. Національно-визвольна боротьба, затяжна й широкомасштабна війна, мільйони людей без верховного керівництва, чималий розмір відвоєваної землі й міжнародні зносини – усе це потребувало як найшвидшого створення модерного результативного військово-адміністративного апарату, спроможного згуртувати повсталі та вибороти омріяну ціль.

Б. Хмельницький побудував нову українську державу на основі філософії української козацької державності, де провідною верствою населення стало козацтво. Вже у 1649 р. він запропонував ідею створення незалежної, соборної козацької України в її етнічних межах. Свою державу він вважав наступницею Київської Русі.

Державотворчі зусилля великого гетьмана не могли залишитися осторонь української історіографії, а ще більше її державницької школи. Як констатували сучасні дослідники В. Смолій та В. Степанков, видатні представники цього напрямку зробили значний внесок у вивчення державотворчої діяльності Б. Хмельницького. До цього переліку слід віднести наукові розвідки М. Кордуби, І. Крип'якевича, Л.О. Кіншевича, М. Слабченка, а також Д. Дорошенка, А. Яковліва. Зокрема, М. Кордуба досліджував питання дипломатичних відносин гетьмана з Польщею, Венецією, Австрією. Уперше в українській історіографії І. Крип'якевич здійснив вдалу спробу комплексного опрацювання політичного укладу і владних структур Української держави та внесок Б. Хмельницького в їх становлення; першим дав характеристику військовому талантові гетьмана; окрім цього, детально вивчив центральні вектори його внутрішньої політики. Історики Л. Окіншевич та М. Слабченко у своїх студіях наголошували на визначній ролі Б. Хмельницького у створенні головних органів влади, державної еліти, функціонуванні генеральної ради, становленні адміні-

стративно-територіального устрою держави, розробці основ внутрішньої політики. Натомість, Д. Дорошенко продемонстрував еволюцію суспільно-політичного світогляду Б. Хмельницького в умовах розвитку «великої революції», що була доленосним етапом в українській історії. Дослідник А. Яковлів довів, що на час підписання угоди з Московією Україна була юридично й фактично повністю самостійним державним утворенням. Загалом, історики державницького напрямку української історіографії обґрунтовано показали, що Українська держава постала внаслідок національної революції й зусиль геніального гетьмана; також підкреслили, що саме Б. Хмельницький сформував ідею соборності України [6, с. 13]. А. Яковлів, не критикуючи В. Липинського, фактично підтримав думку М. Грушевського, який відкинув гіпотезу останнього, що гетьман і його соратники у 1649 р., як і в 1648 р., залишалися на позиціях козацького автономізму у складі Речі Посполитої, і стверджував, що з січня 1649 р. Б. Хмельницький ставив за мету створення української незалежної держави [14, с. 13–15].

Видатними державними діячами, метою яких було створення сильної та соборної держави, на думку Д. Дорошенка, були гетьмани П. Сагайдачний, Б. Хмельницький, І. Виговський, П. Дорошенко, І. Самойлович, І. Мазепа, І. Скоропадський, Д. Апостол. Тому, роблячи акцент на значному внеску Б. Хмельницького як державного діяча, ініціатора української держави, великого дипломата і патріота, Д. Дорошенко зазначав: «Це саме він нав'язав перервану ще в середніх віках нитку української державності, і створена ним українська козацька держава знову впровадила український народ у сім'ю самостійних народів із своїм власним національним життям» [14, с. 49].

Історик І. Крип'якевич у монографії «Богдан Хмельницький» на основі глибокого аналізу виявленого комплексу джерел уперше розкрив основні віхи життя гетьмана до 1648 р., показав його роль у підготовці козацького повстання протягом 1646–1647 рр., переконливо довів, що він був видатним державним діячем, котрий проводив гнучку соціально-економічну політику. Вдалося установити, що Б. Хмельницький, по-перше, прагнув об'єднати всі соціальні стани й групи в боротьбі з Річчю Посполитою, по-друге, постійну увагу приділяв збереженню союзу козацтва із селянством, по-третє, протидіяв відродженню великого землеволодіння, по-четверте, захищав інтереси міщан і сприяв розвитку торгівлі. Кількома роками пізніше І. Крип'якевич присвятив окрему статтю розгляду суспільно-політичних поглядів гетьмана, в якій слушно зауважив, що в його діяльності були «моменти високого піднесення і моменти спаду, були суперечності і непослідовність» [15, с. 33].

Дослідник М. Чубатий у розвідці «Bohdan Khmelnytsky, Ruler of Ukraine» («Богдан Хмельницький, поводитир України») [16] доводив, що опускаючи фатальну Переяславську угоду, Б. Хмельницький був істинним месією українського народу, спасителем української нації,

тому що саме він зміцнив її національне існування як політичної та культурної спільноти. М. Чубатий писав: «...Б.Хмельницький намагався виправити помилку Переяславської угоди і помер, коли між Україною і Росією була величезна тріщина» [16, с. 197].

Вчений М. Кордуба з особистістю Б. Хмельницького асоціював другий етап народного піднесення, пов'язаний із набуттям державної самостійності. Високо оцінюючи Б. Хмельницького, М. Кордуба розумів, що його закордонна політика була безсистемною і недостатньою, причину чого дослідник вбачав у слабкості державного організму. Гетьман прагнув змінити державний лад Східної Європи з метою утворення незалежного простору для українського народу як майбутнього чинника міжнародного життя [17]. Спираючись на документи, М. Кордуба в брошурі «Хмельницький у Белзчині і Холмщині» роз'яснював, чому саме гетьман не пішов на Варшаву. До портрета великого гетьмана історик додав, що він «належить безперечно до найвизначніших постатей української історії. Особливо великий подив викликає його надзвичайний організаційний хист. ... зумів у безприкладно короткий термін витворити цілий державний апарат, який за ціле його життя функціонував бездоганно і справно» [18, к. 50].

М. Кордуба засуджував своїх сучасників за критичну оцінку політичного таланту Б. Хмельницького, які звинувачували його в непослідовній лінії закордонної дипломатії і при цьому нагадував, що «лише стара, на міцних підвалинах збудована і сильна держава може вести прямолінійну, послідовну заграничну політику, та що Б. Хмельницькому прийшлося здобувати для України місце серед здавна існуючих, освячених історичною традицією держав». Вчений наполягав на думці, що лише завдяки видатним організаторським талантам гетьмана український народ зміг створити власну державну організацію. Для М. Кордуби Б. Хмельницький – вроджений вождь, політик, дипломат, обдарований надзвичайною енергією, а також «найвидатніша особа тогочасної Східної Європи» [19, с. 333].

Досліджуючи роботи державницького характеру учнів Михайла Грушевського, присвячені епосі Хмельниччини, не можемо оминати увагою праці самого вчителя. Будучи найвизначнішим представником державницького напрямку української історіографії, М. Грушевський детально дослідив та описав політичну діяльність Б. Хмельницького: «Він зробив важливий висновок про перетворення козацької України на фактично незалежну державу, що володіла всіма тими прикметами, які в цілості характеризують державу. Велику заслугу вченого вбачаємо у проведеному ним глибокому аналізі дипломатичної діяльності гетьманського уряду» [6, с. 12].

Однак, поряд з цим, характеристика постаті Б. Хмельницького у наукових працях М. Грушевського дещо суперечлива: «З одного боку, дослідник зображував гетьмана як найталановитішого полководця, гнучкого й далекоглядного дипломата, геніального організатора, а з іншого – явно

недооцінював прогресивність соціально-економічної політики Б. Хмельницького, закидав йому проведення політики «півслів і півділа», відсутність цілеспрямованості і твердості, фатальні помилки, запровадження своєї влади «ціною страшних жертв» народних мас, укладення воєнно-політичного союзу із Кримським ханством тощо» [6, с. 12].

М. Грушевський присвятив значну кількість своїх ґрунтовних наукових досліджень особі гетьмана та національно-визвольній боротьбі (фундаментальна «Історія України-Руси», «Історія українського козацтва», «Хмельницький і Хмельниччина»). Поряд з цими є і незначні за обсягом публіцистичні видання: «250 літ» (до ювілею Переяславської ради), «Богданові роковини» та ін. Проте, протягом тривалого періоду своїх наукових пошуків, вчений так і не змінив свого розуміння подій тієї буремної епохи [20; 21; 22].

М. Грушевський характеризував особу гетьмана наступним чином: «То був чоловік висших здібностей і визначного характеру». Але згодом, вивчаючи його біографію, робить цікаве зауваження: «Дуже рідко, виїмково стрічаємо випадки, де чоловік виступає з чисто теоретичних мотивів, нічим не зв'язаних з його особою. Звичайно ж, тільки власні сильні враження дають чоловікові ключ до розуміння, до відчуження чужих; власне горе і кривду зв'язує він з горем і кривдою мас, виступаючи їх речником» [23, с. 115]. За твердженням історика, якраз дана особливість і стала передумовою Хмельниччини.

На думку М. Грушевського, Б. Хмельницький не приховував, що його діяння несподівано для нього самого набули практично загальноукраїнського масштабу: «Можна б сказати, що він навпаки удавав з себе всяку відповідальність за свою роботу. Але саме аналіз його поступовання показує, що маємо тут діяльність, котрої план вироблявся під час її розвою, а мета була підсунена вже її результатами. Ми можемо прийняти за щирий висказ слова, кинені Хмельницьким під час, коли його думки найвище винеслися – в розмовах з польськими послами на початку 1649 р.: «Я доказав того, про що ніколи не думав, тепер докажу, що надумав; досі я воював за свою шкоду і кривду, тепер буду воювати за нашу православну віру» [24, с. 27-28].

Таким чином, можна зробити висновок, що вся діяльність гетьмана Б. Хмельницького упродовж 1648 р. доводить, що до бунту супроти польських поневолювачів «його подвигнули власні шкоди і кривди». Хмельниччина, рушієм якої було «рядове козацьке повстання», спричинила настільки масштабні наслідки, що затьмарило усі попередні народні повстання.

Участь у повстанні усіх верств населення українського народу гарантувало успіх будь-якому заворушенню. На початку своєї воєнної компанії Б. Хмельницький «розпочинав справу для узьких клясових інтересів козацької верстви». Але ключові заклики запорозького козацтва на кшталт «права на ґрунти, незалежність від усяких податків і обов'язків чи на дідича, чи на королівських державців і незалежність від домінальної й усякої іншої юрисдикції» були разом актуальними і для всієї української

нації. Якраз дана «тісна солідарність» запорозького козацтва з українським народом й зумовила «глобальний» розмах національно-визвольної боротьби.

Однією із головних першопричин перемоги Б. Хмельницького М. Грушевський вважав його вдалу міжнародну політику і «спілку» з татарами: «Почавши від К. Косинського, різні ватажки козацьких повстань старались про таку спілку, але дарма. Відомо се напр. про Павлюка, 1637 року. Хмельницькому ж удалось притягнути до себе татар, бо хан був розгніваний на Польщу за не виплачений харч, а орда потребувала війни, бо був в Криму голод і неспокій. Ся спілка забезпечила козаків з тилу і дала можливість зразу перемогти польське військо і з тим опанувати терен повстання» [22, с. 502].

Але заподіявши військам Речі Посполитої вбивчого удару, цим самим спровокувавши у польського населення сильний переполох, Б. Хмельницький «безпотрібно стоїть на Київщині», писав петиції до польського уряду з вимогою збільшити козацький реєстр і дати затриману платню.

За твердженням М. Грушевського, у 1649 р. Б. Хмельницький чинив визначні дії у процесі реалізації національно-визвольної боротьби, але Зборівський договір повністю зруйнував плани гетьмана. І хоча в Зборівській угоді вже проглядалися «певні зародки ідеї козацького «Руського князівства», але все ж таки вона розв'язувала лише козацьку та релігійну проблеми і була трагічним періодом національно-визвольної війни.

Різнопланову характеристику Переяславської угоди подає М. Грушевський у своїх роботах: «...визволені героїчними заходами і безмірними жертвами народних мас Україна своєю волею увійшла в політичний зв'язок з Російською державою» [25, с. 321]; або залишає тільки коротке зауваження: «8 січня ст. от. 1654 р. провідник українського народу гетьман Богдан Хмельницький зложив присягу на вірність московському цареві» [25, с. 326].

Таким чином, М. Грушевський дійшов висновку, що російський імператор «раз узявши Україну в свою протекцію, держав її міцно і не пускав з рук. Постановивши перетворити з часом її на свою провінцію» [25, с. 239] і, давши дозвіл на розміщення царського гарнізону в Києві, гетьман тільки допоміг їм у цьому.

Велику увагу в «Історії України-Руси» М. Грушевський приділив державницькій концепції Б. Хмельницького та його сподвижників, показав роль українського козацтва, духовенства, міщан, шляхти і селянських мас у революції і державному будівництві. Він уперше подав широкий спектр дипломатичних зв'язків козацької України з іншими державами. Відстоюючи концепцію незалежності козацької держави, історик не ідеалізував діяльність Б. Хмельницького та провідної козацько-шляхетської верстви. Він критично оцінював його зв'язки з Кримом після 1649 р., а також еміграцію частини українського селянства в Росію, розглядаючи це як їхню зневіру до політики гетьмана. Це, на думку історика, підривало боротьбу за самостійність, за соціальне і національне самовизначення.

М. Грушевський критично оцінював діяльність Б. Хмельницького щодо Переяславської ради та «березневих» статей українсько-московської угоди 1654 р.

Залишаючись вірним ідеалам народницького трактування історичного процесу, М. Грушевський був далеким від ідеалізації державних діячів і героїв загалом. Це стосується як князів, так і гетьманів, які постають у його працях звичайними людьми з їхніми сильними і слабкими сторонами, із здобутками і помилками. Щодо постаті Б. Хмельницького, то М. Грушевський вступив у полеміку з В. Липинським, який справедливо, вважаючи гетьмана геніальним державним діячем, не бачив його помилок. «Як провідник, двигач і насильник мас він показав себе дуже яскраво, – стверджував М. Грушевський, – а політиком був не великим, і поскільки керував політикою своєї козацької держави, виходила вона не дуже мудро». Особливо гострій критиці піддавалися методи посилення влади панівної верхівки. На думку М. Грушевського, Б. Хмельницький «збудував свою владу, владу пануючої старшинської верстви ціною страшних жертв мас..., зробив пустою половину України, щоб укріпити панування своє і своєї династії, чи своєї компанії в другій половині, але і звідси розігнав половину людей, примусив тікати за кордони України, поза межі досягнення його влади» [26].

У прикінцевих замітках до другої книги IX тому «Історії України-Руси», присвяченій Б. Хмельницькому, М. Грушевський підкреслював, що адресує її «не йому – вождеві, а творчим стражданням українських мас. Всім, хто болів тілом і духом, напружував сили фізичні й інтелектуальні, лив свою кров і бився в тенетах ситуації, перетворюючи се велике потрясення, викликане «героєм Богданом» і його компанією в динаміку життя цілої України» [26].

Підсумовуючи власні наукові дослідження доби Б. Хмельницького, М. Грушевський зазначав, що своїми критичними зауваженнями аж ніяк не хотів принизити його ролі. «Все-таки він лишається не тільки центральною фігурою, репрезентантом найважливішої епохи в житті нашого народу – найбільшої революції ним пережитої, – писав історик, – але і великим діячем, головним актором її, людиною дійсно великою своїми індивідуальними здібностями і можливостями» [26, с. 689].

ПОСИЛАННЯ

1. Україна та Росія у системі міжнародних відносин: Стратегічна перспектива: Колективна монографія. – К.: НІПМБ, 2001. – 624 с.
2. Трохимчук С. Політична географія з основами геополітики. – Ч. 1. – Львів, 1907. – 87 с.
3. Сивак О. Проблеми формування зовнішньої політики України в зарубіжній українській історіографії 50-х – 60-х років // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. – К. – 1997. – Вип. 7 (Ч. II). – С. 128–133.
4. Солдатенко В., Сиволюб Ю. Передумови і зародження української національної ідеї // УДЖ. – 1994. – № 23. – С. 8–19.
5. Фігурний Ю. Історичні витоки українського лицарства. Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військово мистецтво в українознавчому вимірі. – К.: Видавничий дім «Стилос», 2004. – 308 с.
6. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький (соціально-політичний портрет). – 2-ге вид., доп., переро. – К.: Либідь, 1995. – 624 с.
7. Крисаченко В. Українська етнополітика. Кн. 1: Концептуаль-

ні нариси. – К.: «МП Леся», 2013. – 440 с.

8. Крисаченко В. Магдебурзьке право в історії державотворення: витоки та сучасні риси // Актуальні управлінські і економічні проблеми сучасності, 2012. – № 2. – С. 21–35.
9. Архив Юго-Западной России. – К., 1914. – Т. IV.
10. Пасічник М. Історія України: державницькі процеси, розвиток культури та політичні перспективи. – К.: Знання, 2006. – 736 с.
11. Фігурний Ю. Київ – головний державотворчий центр України, осереддя формування і становлення національного війська (від княжих часів до сьогодення) // Українознавство. – К., 2003. – № 2–3. – С. 212–233.
12. Воссоединение Украины с Россией: Издательство Академии Наук СССР, 1953. – Том 1. 1620–1647 годы. – 588 с.
13. Антонович М. Історія України. – Прага: Вид-во Юрія Тищенка, 1941. – 118 с.
14. Дорошенко Д. Розвиток української історичної думки й наукових історичних дослідів з кінця XVIII століття й до наших днів // Д. Дорошенко. Нариси історії України. – Т. I. – К.: Глобус, 1992. – С. 3–15.
15. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – 405 с.
16. Chubaty M. Bohdan Khmelnytsky, Ruler of Ukraine (On the 300 th Anniversary of His Death 1657–1957) // The Ukrainian Quarterly. – 1957. – Vol. 13. No. 3. – P. 197–204.
17. Кордуба М. Проблема австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею // ЗНТШ, 1908. – Т. 84. – С. 5–32.
18. ДАЛО, ф. Р. 2923, оп. 1, спр. 20, арк. 50.
19. Korduba M. Chmielnicki Bogdan Zenowi // Polski słownik biograficzny. – Т. 3. – С. 333.
20. Грушевський М. Люстрована історія України. – Київ – Відень, 1921. – 570 с.
21. Грушевський М. Очерк истории украинского народа. – К.: «Льбидь», 1991. – 391 с.
22. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1995. – Т. 7. – 628 с.
23. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. – Львів: Світ, 1990. – 408 с.
24. Копиленко О. Повернення М.С. Грушевського. – К.: Знання, 1991. – 48 с.
25. Грушевський М. Твори: у 50-т. – Львів: Світ, 2002. – Т. 1. – 529 с.
26. Грушевський М. Історія України-Руси. – К., 1997. – Т. 9. – Кн. 2. – 776 с.

Лебедева Ю.А. Вклад Б. Хмельницького в непрерывность украинской государственной традиции

Статья посвящена исследованию государственной методики образования казацко-гетманского государства Богдана Хмельницкого как государства украинского народа. Действия гетмана рассматриваются как взаимодействие этногенеза украинского народа и формирования собственной национальной идентичности. В статье анализируются возможные формы казацкой государственной организации, вклад национально-освободительной войны в развитие государственной традиции украинского народа. Кроме того подчеркивается, что отдельные геополитические положения нового государственного образования и его подходы сохраняют прикладное значение и в современных условиях. Обосновано, что отправной точкой украинской истории может быть только собственная территория и собственные интересы, которые являются приоритетными.

Ключевые слова: история Украины, историография, государство, гетман, государственность, Богдан Хмельницкий.

Lebedieva Yu.O. Contribution of B. Hmelnytskyi in continuity of Ukrainian statehood traditions

The article is dedicated to the research of the state forming method of the creation of Bohdan Hmelnytskyi's Cossack-hetman state as the state of the Ukrainian folk. Hetman's activities are being considered from the viewpoint of shedding light on the interrelation of the Ukrainian nation's ethnogeny and the formation of its own national identity. The possible forms of the Cossack State organization as well as the contribution of the national liberation war to the development of the Ukrainian nation's state forming tradition are being analyzed in the article. More over it is underlined that some geopolitical regulations of new state forming and their approaches still preserve their applied meaning in the modern conditions too. It is also proved that only holding own territory and minding own interests can be a starting point of the Ukrainian history. Those ones are being of first priority.

Key words: history of Ukraine, historiography, state hetman, state, Bohdan Hmelnytskyi.

16.02.2017 р.

j